

DATA ON AUTHOR

Krasnozhon Neonila H., Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of Document Science Department
Pereyaslav-Khmenytskyi Hryhoriy Skovoroda
State Pedagogical University
30, Sukhomlynskyi Street, Pereyaslav-Khmelnytskyi, Kyiv region,
Ukraine, 08401
e-mail: *neonila.krasnozhon@gmail.com*

УДК 728.82.025.3:351](477)

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАМКОВИХ КОМПЛЕКСІВ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Аносова В. С.

Висвітлено основні сучасні проблеми у сфері охорони пам'яток архітектури, а саме замкових комплексів Західної України як об'єктів культурної спадщини, наведені основні терміни. В статті простежується історія заснування замків, характерні риси та особливості.

Зазначено вкрай неналежний рівень збереженості замків, та майже повна відсутність дій з боку держави по запобіганню подальшій руйнації. Наведені можливі варіанти заходів задля забезпечення майбутнього зберігання об'єктів архітектурної спадщини України.

Метою дослідження є визначення основного кола питань з проблем охорони пам'яток архітектури як об'єктів культурної спадщини та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: *городище, замок, замковий комплекс, пам'ятка архітектури, об'єкт культурної спадщини, нерухомий об'єкт культурної спадщини.*

О ПРОБЛЕМЕ СОХРАНЕНИЯ ЗАМКОВЫХ КОМПЛЕКСОВ УКРАИНЫ КАК ОБЪЕКТОВ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Аносова В. С.

Освещены основные современные проблемы в сфере охраны памятников архитектуры, а именно замковых комплексов Западной Украины как объектов культурного наследия, приведены основные понятия. В статье прослеживается история создания замков, характерные черты и особенности.

Отмечен крайне низкий уровень сохранности замков и почти полное отсутствие действий со стороны государства по предотвращению дальнейшего разрушения. В качестве примера приведены возможные варианты мероприятий по обеспечению дальнейшего сохранения архитектурного наследия Украины.

Целью исследования является определение основного круга вопросов по проблемам сохранения памятников архитектуры как объектов культурного наследия и возможные пути их решения.

Ключевые слова: *городище, замок, замковый комплекс, памятник архитектуры, объект культурного наследия, недвижимый объект культурного наследия.*

ABOUT THE PROBLEM OF SAVING OF CASTLES COMPLEXES OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CULTURAL HERITAGE

Anosova V. S.

The main contemporary problems in the field of protection of architectural monuments, namely, castle complexes of Western Ukraine as objects of cultural heritage are highlighted, the main terms are given. The article traces the history of locating castles, features.

There is an extremely inadequate level of preservation of castles, and almost complete absence of actions to prevent further destruction by the state. The following options are possible for ensuring the future storage of objects to the architectural heritage of Ukraine.

The purpose of the study is to determine the main range of issues on the protection of architectural monuments as objects of cultural heritage and possible ways to solve them.

Key words: *settlement, castle, castle complex, architectural monument, cultural heritage object, immovable object of cultural heritage.*

Постановка проблеми. Серед найвидатніших пам'яток культури українського народу, які збереглися до наших днів, особливе місце посідають пам'ятки фортифікаційного будівництва, а саме замкові комплекси Західної України.

Найдавнішими укріпленнями, прототипами замків, які збереглися на території сучасної України були так звані «городища», від старослов'янського «городити» – зводити укріплення. За часів давніх слов'ян городищами називали постійні укріпленні поселення. Згодом укріплені міста перетворювалися на адміністративні, оборонні та торговельні центри.

Виклад основного матеріалу. Укріплення таких поселень відносились до дерев'яно-земляного типу, тобто складалися з земляного валу та рову, які представляли собою першу лінію укріплень та дерев'яного частоколу, який розташовувався за валом і здебільшого був другою лінією оборони. Подібні дерев'яні конструкції використовувалися під час зведення укріплень княжого Галича. Але існують випадки коли частокіл розташовувався на вершині валу і був частиною першої лінії укріплень. Подібний випадок також мав місце в давньому Галичі, в урочищі «Качків», коли в'їзд до міста захищали три вежі, котрі поєднувалися між собою земляним валом з дерев'яним частоколом на ньому.

Так само як і замки, городища розташовувалися на захищених місцях – на пагорбах, скелях, берегах річок, з метою зробити поселення недоступним для нападу ворогів. Характер розташування цього типу пам'яток демонструють археологічні джерела.

Виникнення городищ пов'язано з переходом суспільства від привласнюючого господарства до відтворюючого, тобто коли з'явилася гостра необхідність захистити і зберегти

накопичене майно [6, с. 603]. Такий тип укріплених поселень характерний для усіх країн та відноситься до різних історичних епох.

Поступово, з розвитком міст, а також зброї та військової справи виникла необхідність у більш міцних та витривалих укріпленнях. Починаючи з XI-XII століття на території сучасної України активно набирає обертів монументальне кам'яне будівництво [12]. Першими з каменю будувалися культові споруди, церкви – Десятинна церква в Києві, деякі будинки знаті, такі як Великий Кремлівський палац Івана III. Трохи пізніше з каменю зводять фортифікаційні укріплення: міські стіни, оборонні вежі, замки, фортеці, укріплені церкви та монастирі. Слід зауважити, що навіть із розповсюдженням кам'яного будівництва фортифікаційних споруд, залишається поширеним дерев'яне будівництво укріплень, яке було характерно для поселень периферії.

Замковий комплекс представляє собою нерухоми об'єкт культурної спадщини, зразок фортифікаційного будівництва, який несе в собі культурну та історичну цінність [7, с. 2]. Найчастіше під терміном «замок» розуміють укріплене житло феодала який поєднував в собі дві основні функції: житло феодала, місце де розташовувалася резиденція або родинне гніздо володарів місцевості та оборонні функції, виконання яких забезпечували масивні укріплені фортечні стіни, вежі, рови та вали.

Майже завжди, замок займав найвигідніше положення з точки зору військової справи та політико-економічних зв'язків. Для розташування замку обиралися стратегічно вигідні місця природного ландшафту, тобто місця які були захищені природними перепонами від навали ворожої армії.

У середині замкових стін завжди розташовувався замковий двір з великою кількістю житлових будівель, господарських та інших споруд. На випадок облоги тут були накопичені значні запаси провіанту та боєприпасів, тобто все необхідне для того, щоб пережити тривалу осаду.

Окреме місце в розташуванні споруд внутрішнього двору посідали культові споруди. Дуже часто, мали власні укріплення (монастир-фортеця в Межиричах, Кяштор (монастир-фортеця)

ордену босих Кармелітів на Житомирщині, Молчановський оборонний монастир на Сумщині), нерідко були складовою системи фортифікаційних укріплень конкретного замку. Крім того, вони були обов'язковим елементом будь-якого поселення або замку. Яскравим взірцем церкви-твердині є мурований Кафедральний собор Святої Трійці розташований в Луцькому замку. Костьол відбудували на місті згорілої дерев'яної каплиці та був пристосований для оборони, а саме мав чотири вежі з бійницями по периметру і тим самим мав зміцнити боєздатність міста. Слід наголосити на тому, що «серцем» внутрішнього двору був донжон – головна башта замку, яка представляла собою фортецю в фортеці. Пізніше на зміну донжону прийшов палац, котрий виконував функції житла феодала та був частиною кріпосних стін замку. Дуже часто одна зі стін палацу була частиною кріпосної стіни. Вона була значно товстіше за інші стіни будівлі, причому була оснащена бійницями, котрі розташовувалися в декілька ярусів, а пізніше і зубцями для ведення артилерійського бою.

Західноукраїнські землі мають цікаву історію і протягом тривалого часу входили до складу декількох могутніх держав, що обумовило особливості їх економічного, соціального та культурного розвитку. Здавна ці землі відігравали роль політичних та торговельних центрів і завжди привертала увагу завойовників як з Заходу, так і зі Сходу. Постійна загроза нападів та завоювань дали поштовх для зародження фортифікаційного будівництва, його подальшого розвитку та модернізації на цих землях.

Отже, під терміном замковий комплекс ми розуміємо сукупність усіх будівель – оборонних, господарських, культових та інших, розташованих в межах, а інколи і за межами кріпосних стін, тобто це комплекс споруд який забезпечував життєдіяльність замку.

Західна України багата об'єктами культурної, історичної та археологічної спадщини, об'єктами фортифікаційного будівництва – замками та фортецями. На території восьми областей Західної України нараховується близько п'ятдесяти замкових комплексів. Більшість з них дійшли до нас в руїнах, що, на жаль, є суттєвою втратою для історії та культури українського народу.

У сучасному суспільстві дуже багато обговорюються проблеми необхідності збереження культурного та історичного надбання, але у зв'язку з браком фінансування більшість об'єктів які несуть культурну або історичну цінність занепадають все більше і зовсім скоро можуть бути повністю втрачені без можливості відновлення. Яскравим прикладом може слугувати добре відомий замок в селі Підгірці на сході Львівської області, який має довгу історію і в різний час розміщував на своїй території типографію, театр, алхімічну лабораторію, музей та навіть туберкульозний диспансер. У повоєнні роки, починаючи з кінця XVIII століття замок все більше занепадає. Офіційно ця пам'ятка вважається однією із добре збережених архітектурних комплексів, але якщо подивитися на те що залишилося від колись величного і прекрасного замку, який згадували в своїх нотатках іноземні мандрівники, з першого погляду стає зрозуміло, що споруда знаходиться в критичному стані.

Аналізуючи законодавство України у сфері охорони культурного надбання, а саме об'єктів архітектурної спадщини [7], то можна зрозуміти, що законодавчі акти, на жаль, є досить розпливчастими та потребують корегувань. Покарання за правопорушення в цій сфері, повинні бути чітко визначені.

Значною проблемою є відсутність єдиної бази або реєстру пам'яток культури та архітектури з грошовою оцінкою кожного об'єкту з метою призначення фінансових відшкодувань у разі нанесення їм шкоди. На жаль, зараз велика кількість пам'яток архітектури знаходиться на межі знищення, що в цілому є наслідком недбалого до них відношення.

Особливої шкоди пам'ятки архітектури зазнали за часів радянської влади, коли в будівлях, котрі представляли собою культурну цінність, облаштовували дитячі будинки, туберкульозні диспансери, божевільні тощо. Найбільше постраждали пам'ятники церковної архітектури – втрачено понад 50 відсотків від загальної їх кількості [3]. Руйнування було складовою цілеспрямованої державної політики. Знищувалися ті об'єкти, які були віхами національної історії. Починаючи з часів колективізації було спалено або розібрано на дрова 15 тисяч дерев'яних парафіяльних церков

XVII-XVIII ст. [3], а також безліч кам'яних храмів, які представляють собою величезну історичну і культурну цінність (Михайлівський золотoverхий монастир у Києві, кафедральні собори в Полтаві, Одесі, Кам'янці-Подільському та інші).

Замки здебільшого постраждали через недбальство та несумлінне відношення зі сторони місцевого населення і поступово розкрадалися або розбиралися на будівельні матеріали в різні періоди історії.

Оборонні укріплення завжди потребували значних витрат на утримання. Колись важливі оборонні споруди втратили своє стратегічне значення і разом з тим необхідність підтримувати високу боєздатність. Поступово все менше уваги приділялося утриманню таких архітектурних комплексів як замок. Деякі з них, частково, у різний час було розібрано на цеглу. Нажаль, ці втрати є вагомими для історії і цей втрачений ресурс неможливо відновити. Але все ж таки ситуацію ще можна змінити на краще, якщо правильно організувати та відпрацювати систему заходів по збереженню нерухомих об'єктів культурної спадщини. Адже ці пам'ятки, представляють собою великий пласт історичної інформації, і який, ще недостатньо вивчений.

Для того щоб правильно організувати сукупність заходів по відновленню та збереженню нерухомих об'єктів культурної та історичної спадщини, спочатку, необхідно класифікувати споруди за таким загальним критерієм як рівнем збереженості.

На наш погляд, саме рівень збереженості замкових комплексів може слугувати основним критерієм під час їхньої класифікації, що буде логічним з точки зору обрання відповідних заходів.

Умовно замкові комплекси можна поділити та дві категорії: середнього або задовільного рівня збереженості та низького або незадовільного рівня збереженості. На жаль, на сьогодні зустрічаються лише поодинокі випадки високого рівня збереженості об'єктів фортифікаційного будівництва, тому цю категорію ми виключаємо з нашої класифікації.

Ми вважаємо, що для покращення ситуації в сфері збереженості подібних пам'яток архітектури було б доречно провести певні корективи на законодавчому рівні стосовно

охорони пам'яток архітектури, а також розробити певні нормативні акти, що будуть регулювати процеси використання таких об'єктів, передачу споруд в довготривалу оренду приватним підприємцям, за умови повної аутентичної реставрації та збереження первинного вигляду пам'яток. Згідно діючого законодавства України у сфері охорони культурної спадщини, всі об'єкти культурної, археологічної або історичної спадщини є власністю держави та не можуть бути передані до приватного володіння [7, с. 5], тому, на нашу думку, довготривала оренда є оптимальним вирішенням цього питання.

У світі відомі і практикуються випадки коли на території такої пам'ятки історії та архітектури, як замок, розташовується готель або ресторан. При цьому пам'ятка зберігає свій історичний вигляд, окупає видатки на утримання та є родзинкою свого регіону. В Україні замок Родомишль, розміщує в собі музей та готель, де відвідувачі можуть не лише завітати до музею або ресторану, які працюють в замку, а й заночувати в скромних, майже аскетичних кімнатах-номерах замку і відчувати атмосферу середньовіччя.

Для залучення приватних підприємців, як потенційних орендарів таких особливих будівель, які за власний рахунок могли би здійснити їх реконструкцію, доречно розробити перелік пільг, наприклад, зниження тарифів на комунальні послуги, податків та спрощене вирішення кола питань благоустрою таких будівель.

Обов'язковою є необхідність державного контролю з боку місцевих органів влади за виконанням обов'язків орендарів об'єктів культурної спадщини щодо їх реконструкції та збереження. З цього стає зрозуміло, що виникає необхідність створення певної державної служби, компетентної в цих питаннях, основними завданнями якої буде охорона пам'яток, контроль за виконанням обов'язків орендарями, розробка документів з оформлення оренди пам'яток, котрі будуть досить специфічними і значно відрізнятися від типових документів цієї сфери.

Всі можливі пільги права та обов'язки на користь орендаря такої, історично цінної будівлі повинні бути

закріплені на законодавчому рівні, але з однією найважливішою умовою, що пам'ятка має зберігати свій аутентичний вигляд та підтримувати високий рівень збереженості. Слід наголосити на тому, що необхідно детально прописати в нормативних актах та інших документах обов'язки обох сторін, які укладають договір оренди, чітко окреслити, які покарання може понести та чи інша сторона у разі порушення договору. Важливо щоб законодавство в цій сфері було орієнтовано на дотримання взаємних інтересів – держави і підприємців, підсумком чого буде збереження безцінного культурного надбання нашої держави.

Варто звернути увагу на те, що пам'ятки культури, історії та архітектури по всьому світі викликають жвавий інтерес з боку туристів. Прибутки від туристичного бізнесу певною мірою можуть компенсувати витрати на утримання цих пам'яток. Крім того створюються нові робочі місця, поступають надходження в державну казну.

Висновки. Отже, пам'ятники архітектурної спадщини є цікавими не лише з боку вивчення історії та культури українського народу, але й вигідними з економічної точки зору. Такі історичні об'єкти здатні не лише «самі себе утримувати», а й приносити користь і прибуток державі.

На наш погляд, сфера охорона пам'яток культурної спадщини взагалі є погано вивченою та розробленою. Потрібні реформи, причому терміново. Тут є поле для широкої дослідницької, організаційної та правової діяльності.

Список використаних джерел

1. Архітектура Волині. Зб. наук. праць. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 146 с.
2. Архітектура Київської Русі. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11723/>.
3. Визначення вартості об'єктів історико-культурної спадщини. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uvecon.biz.ua/ua/otsinka-obyektiv-kulturnoyi-spadshchini-v.html>.
4. Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст]: зб. наукових праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-

- історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – 606 с.
5. Галич та Волинь в добу Середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького [Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Історичні та культурологічні студії 2001. 3]. – Львів, 2001. – 252 с.
 6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. – К.: «Наукова думка», 1982. Т. 1: А – Г / Укл.: Р. В. Болдирев та ін. – 1982. – 632 с.
 7. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної ради. – 2000. – № 39.
 8. Ковальчук Ф. М. Тербовлянський замок. Історична розвідка / Ф. М. Ковальчук – Львів: Каменяр, 1997. – 87 с.
 9. Колосок Б. В. Кафедральні споруди Луцька: Історико-архітектурне дослідження / Б. В. Колосок. – Остріг: «Білий-Дунаєць», – 2002. – Т. 28. – 223 с.
 10. Колосок В. Б. Луцьк – пам'ятка архітектури та містобудування: історико-архітектурний нарис / Б. В. Колосок. – Луцьк: ПДВ «Твердиня», – 2011. – 124 с.
 11. Лесик А. В. Охрана и рациональное использование памятников архитектуры / А. В. Лесик – Львов: Вища школа, – 1987. – 128 с.
 12. Мацюк О. Я. Замки і фортеці Західної України / О. Я. Мацюк – Львів, 1997. – 122 с.
 13. Стеллецкий Б. Клеванській замок. Историческая справка / Б. Стеллецкий – Київ, 1911. – 10 с.
 14. Харитонов В. Замки Галицької землі. З історії фортифікаційного будівництва на Прикарпатті в XIV-XVIII століттях / В. Харитонов – Івано-Франківськ: Бібліотечка газети «Вперед», 1997. – 56 с.

References

1. Arkhitektura Volyni. Zb. nauk. prats'. – Rivne: PP DM, 2008. – 146 s.

2. Arkhitektura Kyuyivs'koyi Rusi. [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/vnz/reports/culture/11723/>.
3. Vyznachennya vartosti ob'ektiv istoryko-kul'turnoyi spadshchyny. [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu: <http://www.uvecon.biz.ua/ua/otsinka-obyektiv-kulturnoyi-spadshchini-v.html>.
4. Voyenna istoriya Ukrayiny. Volyn' ta Polissya [Tekst]: zb. Naukovykh prats' za materialamy Vseukr. nauk. viys'kovo-istorychnoyi konf., 25-26 kvitnya 2013 r. / Natsional'nyy viys'kovo-istorychnyy muzey Ukrayiny. – K., 2013. – 606 s.
5. Halych ta Volyn' v dobu Seredn'ovichchya. Do 800-richchya z dnya narodzhennya Danyla Halyts'koho [Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny. Istorychni ta kul'turolohichni studiyi 2001. 3]. – L'viv, 2001. – 252 s.
6. Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy: v 7 t. / AN URSS. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; Redkol. O. S. Mel'nychuk (holovnyy red.) ta in. – K.: «Naukova dumka», 1982. T.1:A – H / Ukl.: R. V. Boldyryev ta in. – 1982. – 632 s.
7. Zakon Ukrayiny «Pro okhoronu kul'turnoyi spadshchyny» // Vidomosti Verkhovnoyi rady. – 2000. – № 39.
8. Koval'chuk F. M. Terebovlyans'kyy zamok. Istorychna rozvidka / F. M. Koval'chuk – L'viv: Kamenyar, 1997. – 87 s.
9. Kolosok B. V. Kafedral'ni sporudy Luts'ka: Istoryko-arkhitekturne doslidzhennya / B. V. Kolosok. – Ostrih: «Bilyy-Dunayets'», – 2002. – T. 28. – 223 s.
10. Kolosok V. B. Luts'k – pam'yatka arkhitektury ta mistobuduvannya: istoryko-arkhitekturnyy narys / B. V. Kolosok. – Luts'k: PDV «Tverdnyia», – 2011. – 124 s.
11. Lesyk A. V. Okhrana y ratsyonal'noe yspol'zovanye pamyatnykov arkhytektury / A. V. Lesyk – L'vov: Vyshcha shkola, – 1987. – 128 s.
12. Matsyuk O. Ya. Zamky i fortetsi Zakhidnoyi Ukrayiny / O. Ya. Matsyuk – L'viv, 1997. – 122 s.
13. Stellets'kiy B. Klevanskiy zamok. Ystorycheskaya spravka / B. Stellets'kiy – Kyuyiv, 1911. – 10 s.

14. Kharytonov V. Zamky Halyts'koyi zemli. Z istoriyi fortyfikatsiynoho budivnytstva na Prykarpatti v XIV-XVIII stolittiyakh / V. Kharytonov – Ivano-Frankivs'k: Bibliotechka hazety «Vpered», 1997. – 56 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Аносова Валерія Сергіївна, аспірантка та асистентка кафедри всесвітньої історії та історії України Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. Поштова адреса: 93107 Україна, Луганська обл., м. Лисичанськ. Дружби народів 4/45, електронна адреса: *anosova-91@mail.ua*.

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Аносова Валерия Сергеевна, аспирантка и ассистентка кафедры всемирной истории и истории Украины Восточноукраинского национального университета имени В. Даля. Почтовый адрес: 93107 Украина, Луганская обл., г. Лисичанск. Дружбы народов 4/45, электронный адрес: *anosova-91@mail.ua*.

DATA ABOUT AUTHOR

Anosova Valeria Sergeevna, graduate student and assistant of the Department of World History and History of Ukraine of the Volodimir Dahl National University. Address: 93107 Ukraine, Luganskaya obl., Lisichansk. Druzhby narodov 4/45, email: *anosova-91@mail.ua* .

УДК 370.017.4:027.7

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС БІБЛОТЕКИ УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Барабаш В. А., Глєбова Л. В.

У статті визначено вагому роль закладів вищої освіти, які формують ціннісні орієнтації особистості через сприйняття, усвідомлення і осмислення загальнолюдських